

UDK 314.7(=1.497.16)(497.113)

Pregledni rad

Slobodan B. MEDOJEVIĆ (Vrbas)

slobodan.medojevic@gmail.com

ISTORIJSKI PREGLED NASELJAVANJA CRNOGORACA U VOJVODINI*

U ovome radu dat je istorijski pregled naseljavanja Crnogoraca u Vojvodini. Autor opisuje društvene i političke okolnosti koje su uslovile iseljavanje Crnogoraca u Vojvodinu, prateći taj proces od prvih, izolovanih pojava još od XVI vijeka, s posebnim osvrtom na dva organizovana talasa naseljavanja, onoga između dva svjetska rata i onoga u periodu 1945–1948. godine. U radu je predložen cijeli kompleks problema – od ekonomskih do demografskih – koji prati naznačeni fenomen. U završnome dijelu rada dat je osvrt na problem statusa crnogorskoga jezika i književnosti kod crnogorskih iseljenika u Vojvodini.

Ključne riječi: Crnogorci, Vojvodina, migracija, crnogorski jezik, crnogorska književnost

Opšte o migracijama Crnogoraca u Vojvodinu

Istorija crnogorskoga naroda, ali i drugih južnoslovenskih naroda, od srednjega vijeka do danas, prožeta je čestim migracionim pomjeranjima i seobama koje su nerijetko pratili ratni događaji.

Današnja Vojvodina pokazala se kao najprivlačniji teren za brojna naseljavanja. Tokom vjekova ostala je obećana zemlja na koju se dolazilo i sa koje se odlazilo. Mnogi su se narodi na njenom tlu zadržavali, dajući joj i danas prepoznatljivi multietnički karakter.

Na njen demografski i etnički sadržaj snažno su uticala, tokom XVIII vijeka, tri austrougarska rata i planska naseljavanja koja je vršila Austrijska Dvorska Komora. Tako su Bačku i Banat krajem XVIII vijeka masovnije naselili Njemci, Mađari, Slovaci i Rusini. Najmasovnije naseljavanje izvršio je car Josip II. Pored kolonista sa ševera, česta su bila naseljavanja s juga Balkana. Najviše srpskoga stanovništva doselilo je u Vojvodinu u vrijeme Prve i Druge

* Rad je dio projekta „Književno stvaralaštvo Crnogoraca u Vojvodini“.

seobe. Tokom XIX vijeka u Vojvodinu, naročito u Bačku i Banat, kolonizuju se uglavnom Mađari. Posljedica tih migracija je etnička slika Vojvodine koja je uz manje promjene opstala do kraja Drugog svjetskog rata, kada je trajno izmijenjena protjerivanjem gotovo cjelokupnoga njemačkog stanovništva i jednog manjeg broja Mađara – saradnika okupatora.

Crnogorci u Vojvodini pojavljuju se sporadično još od XVII vijeka. U tome periodu možemo govoriti samo o pojedinačnim naseljavanjima koja nijesu ostavila značajnijega istorijskog traga.

Prvi Crnogorac koga je istorija zabilježila kao vojvođanskog naseljenika bio je Sveti Stefan Štiljanović (14??–1543), knez (iz) Paštrovića koji se naselio u Sremu, đe je osnovao grad Morović i u kome je živio sve do prelaska u Šikloš u Mađarskoj.

Poslije njega, kao znamenite ličnosti javljaju se episkopi pravoslavne crkve: episkop patrijarh Arsenije III Crnojević, (Čarnojević) (1633–1706), porijeklom s Cetinja, vjerovatno od sporedne loze crnogorske vladalačke kuće Crnojevića; episkop Jeftimije Drobniak (16??–17??), porijeklom vjerovatno iz Dobnjaka i episkop Danilo Vlahović (1739–1822), koji je rođen u Čurugu kod Novog Sada, a čiji preci su doseljenici iz Crne Gore, vjerovatno iz Rovaca, odnosno današnje okoline Kolašina

Crnogorsko porijeklo dokazano ima i Branko Radičević (1824–1853) čuveni pjesnik, kao i vjerovatno Ostoja Mrkojević, čuveni slikar i ikonopisac koji je živio na prelasku XVII u XVIII vijek.

Za mnoge ugledne vojvodjane, tvdilo se da imaju crnogorsko porijeklo, ali ih ovdje nećemo navoditi jer namamo čvrste dokaze za takve tvrdnje.

Prošlovjekovnim anropološkim istraživanjima, uglavnom Banata, utvrđeno je crnogorsko porijeklo mnogih srpskih porodica, ali bez bližeg određenja o vremenu i razlogu naseljenja u Vojvodini. Slične rezultate dala su sporadična istraživanja Srema i dijela Bačke.

Najznačajniji događaji koji će značajno promijeniti etničku kartu Vojvodine bili su Prvi i Drugi svjetski rat, odnosno, agrarne reforme skopčane s kolonizacijom koje su sprovedene po njihovim završecima. Sprovedenjem agrarne reforme i kolonizacije 1919–1941, u Vojvodinu je naseljeno oko 1000 crnogorskih porodica. Prema našem istraživanju, najviše Crnogoraca je naseljeno u ševernu Bačku i ševeroistočni i južni Banat. U te dvije regije naseljeno je preko 900 porodica u praktično podjednakom broju u obje regije, dok je u Srem naseljavanje je bilo znatno manje. Tamo je naseljeno svega 60 porodica. Manji broj Crnogoraca naseljen je u Vojvodinu s prostora Gornje Jablanice, Toplice i Petrovog Sela kod Kladova (radi se o broju do 10 porodica sa oko pedesetak članova). Sprovedenjem agrarne reforme i kolonizacije 1945–1948, u Vojvodinu je naseljeno oko 6700 crnogorskih porodica.

Prema našem istraživanju, najviše Crnogoraca naseljeno je u centralnu Bačku, u današnjim opštinama: Kula, Vrbas i Mali Idoš. Od tog broja iz Crne Gore je naseljeno nešto preko 6000 porodica, a sa crnogorskih etničkih prostora, odnosno naselja Kosova i Metohije, Makedonije, Gornje Jablanice, Toplice i Petrovog Sela kod Kladova oko 700 porodica.

Te dvije kolonizacije, iako su u znatnom procentu iz različitih razloga imale i reverzibilni karakter, uz konstantne pojedinačne migracije iz Crne Gore radi školovanja i zapošljenja, učinile su da je u Vojvodini popisano (1991. godine) blizu 45000 nacionalno izjašnjenih Crnogoraca!

Prva kolonizacija Crnogoraca u Vojvodinu (1919–1941)

Državna politika Crne Gore u odnosu na agrarno pitanje definisana je kroz projekat crnogorske Vlade u želji da se formalno-pravno definišu posjedovni odnosi u Crnoj Gori, naročito usljed teritorijalnoga proširenja poslije balkanskih ratova. Crnogorska Vlada donijela je 1914. godine Zakon o naseljavanju novooslobođenih predjela Crne Gore, koji je trebao da legalistički uredi agrarne odnose u državi i da ih konačno pravno definiše, kao i da uspostavi zakonske pretpostavke za kolonizaciju novooslobođenih prostora i tako omogućiti da se stvore uslovi za uspostavljanje agrarne „ravnoteža“ u državi.¹ Nažalost, Prvi svjetski rat i kasniji nestanak crnogorske države s političke karte svijeta, učinili su da navedeni Zakon nikada nije sproveden u praksi.

Za razliku od Vlade Kraljevine Crne Gore koja je bila u vrlo nepovoljnom političkom položaju, te se od početka rata iz objektivnih razloga nije više bavila agrarnom reformom i kolonizacijom, izbjegla Vlada Kraljevine Srbije donijela je još na Krfu, 17. februara 1917. godine, rješenje prema kojem se „u znak priznanja jugoslovenskim dobrovoljcima u borbi za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, garantuje svakom dobrovoljcu borcu pet hektara, a svakom neborcu po tri hektara oraće zemlje“.² Da se agrarna reforma nametnula kao aktuelno pitanje i da će definitivno i započeti njeno sprovođenje u Kraljevini SHS pokazao je već Proglas regenta Aleksandra Karađorđevića dvije godine kasnije, dakle od 6. januara 1919.³ Proglas je predstavljao valjanu osnovu za pravno regulisanje agrarne reforme u Kraljevini SHS. Pošto je završeno konstituisanje nove države na Balkanu, Vlada novo-

¹ Vidi: *Zakon o naseljavanju novooslobođenih predjela Crne Gore*, Državna štamparija Kraljevine Crne Gore, Cetinje 1914.

² Ovo je rešenje Ministar Vojni saopštio dobrovoljcima svojom objavom od 21. 02. 1917. godine.

³ *Službene novine KSHS*, br. 2, 1919.

uspostavljene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca unijela je pomenutu obavezu srpske Vlade prema dobrovoljcima u „Prethodne odredbe za sprovođenje agrarne reforme” od 25. februara 1919. godine. Prema Prethodnim odredbama (koje su praktično bile osnovni i najvažniji zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji), vršena je kolonizacija prvih desetak godina. Pored Prethodnih odredbi, kao bazičnoga zakonskog rješenja, agrarna reforma i kolonizacija u KSHS/KJ sprovedena je u nedostatku kvalitetnog sveobuhvatnog zakona uz pomoć vrlo različitih pravnih propisa: razne uredbe, naredbe, proglasi i sl. Nerijetko je dolazilo do proizvoljnih tumačenja propisa na terenu, kao i djelimičnoga sprovođenja u praksi. Takvo stanje u dvodecenijskom procesu agrarne reforme i kolonizacije rezultiralo je odugovlačenjem tih procesa i njihovim neefikasnim sprovođenjem, što je na kraju dovelo do polovičnoga uspjeha agrarne reforme i kolonizacije sprovedene u periodu 1919–1941. Zemljišni fond iz koga je vršeno dodjeljivanje zemlje kolonistima nastao je državnim prinudnim otkupom od veleposjednika, kao i eksporpcijom.

Kolonizacija Crnogoraca u Vojvodinu, odnosno Crnogoraca koji su stekli status dobrovoljaca, bila je nekoliko puta zakonski regulisana u periodu za više od dvije decenije –koliko je trajalo sprovođenje Agrarne reforme i kolonizacije u Kraljevini SHS/KJ. Prevladavajuće definisanje statusa dobrovoljca imalo je za cilj da se kroz status definišu dobrovoljačka prava od kojih je najvažnije pravo na dodjelu zemlje u procesu Agrarne reforme i kolonizacije. Tako je već u Uredbi o dobrovoljcima⁴ od 18. decembra 1919. godine definisano: „Dobrovoljcima zemljoradnicima razdijeliće se radi naseljenja: i to borcima po 5 hektara, a neborcima po 3 hektara plodne zemlje tamo gdje se naseljavanje bude vršilo prema planu, koji će izraditi Ministarstvo za Agrarnu Reformu“. U Zakonu o dobrovoljcima iz 1928. godine,⁵ redefinisana su prava na dodjelu zemlje i ostale imovine dobrovoljcima, koja su proistekla iz Uredbe o dobrovoljcima i kasnijeg Zakona o dobrovoljcima iz 1921. godine. Tim su zakonom, osim dobrovoljaca kao nosilaca prava na dodjelu zemlje, obuhvaćeni i članovi porodice dobrovoljca, čija je brojnost mogla uticati na količinu dodijeljene zemlje. Za sprovođenje toga složenoga procesa važna je i Naredba broj 14.011 donešena od strane Ministra za agrarnu reformu, u kojoj je bilo konkretno formulisano rješenje koje je predviđalo kao pomoćnu mjeru „privremeno naseljavanje – kolonizaciju“, a koje je imalo za cilj da izjednači ili makar približi statute kolonista iz aktivnih i pasivnih krajeva zemlje. U Naredbi broj 14.011 još stoji: „Da se pored stalnog naseljavanja dobrovoljaca pristupi i vrši privremeno naseljavanje. Privremeno naseljavanje sastoji se iz

⁴ „Uredba o dobrovoljcima“, *Službene novine KSHS*, br. 1, 1920.

⁵ „Zakon o dobrovoljcima“, *Službene novine KSHS*, br. 221, 1928.

davanja zemlje za privremeno naseljenje i obrađivanje“.⁶ Prethodno Naredbi broj 14.011 donešeno je (samo pet dana ranije) Naređenje Ministra za agrarnu reformu o načinu podnošenja molbi za kolonizaciju, od 22.08.1920. Broj 13.254.⁷ u kome se kaže da je „svaki reflektant za naseljenje dužan da podnese molbu Ministarstvu za agrarnu reformu u kojoj mora tačno naznačiti adresu i gde želi da se naseli“. Tako spremljenu molbu „imaju naseljenici predati kod nadležne opštinske vlasti, koja će je najkraćim putem poslati Ministarstvu za agrarnu reformu, Istom onda, kad Ministarstvo tu molbu prouči i donese po njoj rješenje, molitelj će biti obavješten o tome, a eventualno i pozvan radi primanja zemlje“. Shodno navedenom, a u cilju definisanja prava kolonista kad je u pitanju transport – donešen je 09. 1922. godine Pravilnik za izvršenje Rješenja ministarstva za agrarnu reformu br. 35.680 „o kreditiranju vozarine“. U Članu 3. Navedeno je da „sva lica, dobrovoljci ili naseljenici, koji dobiju zemlju u Sjevernim Krajevima, imaju prava na besplatni prevoz cijelog inventara prilikom definitivnog preseljenja“. Po odobrenju naseljenja u Sjevernim krajevima, odnosno po pozitivnom rješavanju podnešene molbe, dobrovoljci i ostali kolonisti su prije putovanja u novi zavičaj slali u mjesto predviđeno za kolonizaciju izaslanika, odnosno povjerenika koji je trebao da otputuje željeznicom u buduću koloniju i da se lično uvjeri o mogućnostima za naseljavanje i da sve to provjeri i potvrdi kod nadležnih organa u opštinskom, srekom ili županijskom Agrarnom uredu. Sve ono što je obećano dobrovoljcima i(li) kolonistima najkraće se (u zavisnosti od perioda kolonizacije) sastojalo u slijedećem: „Za naseljavanje dobija svaka porodica najmanje 5 hektara zemlje. Ako porodica ima više članova, dobiva starješina: 5 ha, plus na svakog oženjenog člana u porodici još po 4 ha, na neoženjenog člana od 16–21. godine, još po 2 ha, a na neoženjenog člana iznad 21. godine po 3 ha obradive zemlje. Povrh svega toga može pojedina porodica, obzirom na kakvoću zemlje i na svoje porodične prilike, dobiti još 5 ha zemlje. Ako koja porodica doprijemi sa sobom najnužniji inventar za obradu zemlje (plug, kola i sprežnu stoku – što se nerijetko dešavalo), dobiva još 3 ha zemlje. Svi naseljenici oslobođeni su od svih državnih poreza, opštinskih, sreskih i oblasnih nameta i prireza kroz 3 godine“.⁸ Sve to su ovlašćeni izaslanici ili povjerenici provjeravali na terenu! Imajući navedeno u vidu, kolonistima je poslije izvještavanja ovlašćenog izaslanika ili povjerenika ostalo samo da kod svojih opštinskih, sreskih ili županijskih organa dobiju konačnu dozvolu za kolonizaciju u Sjeverne krajeve, odnosno u Vojvodinu i da pribave voznu kartu za odgovarajući

⁶ Josip Tučković, *Agrarna reforma (Uredbe, naredbe, raspisi)*, Zagreb, 1920, 255.

⁷ Isto.

⁸ Ljubomir St. Kosijer, *Naša iseljenička pitanja i problem emigracije sa nacionalnog gledišta: naša unutrašnja kolonizacija*, Beograd, 1926, 478–479.

prijevoz. U zavisnosti od mjesta boravka u Crnoj Gori, kolonisi su birali pravac trase kolonizacije koji je najčešće bio najbliži njihovom mjestu boravka. Polazna mjesta crnogorskih kolonista bile su željezničke stanice u: Nikšiću, Podbožuru, Petrovićima, Vilusima, Peći, Herceg Novom, Zeleniki, Priboju... U zavisnosti od vremenskih uslova i mjesta polaska, razlikovala se i putna trasa. Putovalo se vozovima čija je brzina uslovljavala da putovanje traje više dana, a vrijeme koje su kolonisti provodili u putovanju, između ostaloga, zavisilo je od uslova na željeznici.

Kolonizacija Vojvodine (kao dijela novouspostavljene Kraljevine SHS) stanovništvom iz dinarskih krajeva, od čega je bezmalo 1000 porodica bilo porijeklom iz Crne Gore, preplitala se s procesom formiranja novih naselja i tako činila kontinuirani istorijski proces u periodu 1919–1941. godine. Najintenzivniji tok, kad su Crnogorci u pitanju, imala je u periodu 1921–1933. godine, iako pokreti stanovništva u Vojvodini, izazvani kolonizacionim procesima, nijesu prestajali sve do početka Drugoga svetskog rata. Crnogorci su u većem broju porodica (više od 100 porodica po naselju) bili naseljeni u Bačkoj, u naselju Rata kod Bajmoka, i u Banatu u naselju Vojvoda Stepa kod Srpske Crnje.

Doseljeno stanovništvo je na samom početku kolonizacije živjelo na majurima i salašima vojvođanskih veleposjeda ili u zakupljenim kućama u starim naseljima. Prostorno oblikovanje novih naselja i kolonija uz stara naselja predstavljalo je dinamičan i kontinuiran istorijski proces, prekinut okupacijom Vojvodine 1941. godine, koji je tekao paralelno s razgradnjom i nestajanjem majura i raseljavanjem salaša. Gradnja kuća, javnih zgrada u novim naseljima i kolonijama, parcelisanje i zaokruživanje atara novih naselja, ekonomsko organizovanje doseljenika, obilježavanje tačaka novog prostornog identiteta unutar novih naseobina, identifikacija doseljeničkih zajednica, gradnja novoga lokalnog identiteta od spoja raznorodnih zavičajnih grupa, očuvanje nacionalnoga, kulturnoga i jezičkoga identiteta, modernizacija nov(onastal)ih naselja, pojava društvenoga i kulturnoga života u novim naseobinama jesu oni pojavi, zgusnuti istorijski procesi koji su se odigrali zbijeni na mikro-prostoru novih naseobina, označavajući na istorijskome prostoru Vojvodine svu znakovnost i složenost promjena koje je donio kraj Prvog svetskog rata.

Kako su kolonisti bili pretežno siromašni seljaci iz dinarskih predjela, navikli na ekstenzivno stočarstvo, a ne na intenzivnu zemljoradnju, problem njihove akomodacije javio se već prvih dana po dolasku u vojvođansku ravnicu. Vlasti su se zanosile idejom da će problem prilagođavanja riješiti asimilacijom kolonista s domicilnim stanovništvom. Ali ta predviđanja nijesu bila realna, koliko iz ipak prisutne nacionalne surevnjivosti, toliko i usljed agrarne prenaseljenosti, tako da i kada bi se čitav veleposjed razdijelio (a ne

samo djelimično), on ne bi mogao zadovoljiti sve agrarne interesente. Otuda se gotovo u svim naseljenim mjestima na koloniste gledalo kao na povlašćene uzurpatore („dodoše“). Kao kompromisno rješenje i izlaz iz konfliktnih situacija, tadašnje vlasti donijele su odluku o osnivanju novih naselja u koja se naseljavaju isključivo kolonisti.

Proces agrarne reforme i kolonizacije u međuratnome periodu u Vojvodini koji je trajao više od dvadeset godina, ni u jednom trenutku nije bio organizovan do nivoa koji je bio neophodan da bi se taj proces mogao nazvati funkcionalnim!

Između dva svjetska rata, Crnogorci u Vojvodini, naročito u Bačkoj, bili su masovno uključeni u stvaranje jakog ljevičarsko-komunističkog pokreta. Gotovo van svih proporcija s njihovim brojem, Crnogorci su činili okosnicu KPJ u Bačkoj, a naročito na subotičkom pravnom fakultetu, đe su kolonisti, njihovi potomci i studenti iz Crne Gore predstavljali nukleus toga poketa. Ono po čemu su još Crnogorci bili poznati je visoki nivo kulturne organizovanosti. I pored teškoga materijalnog stanja, Crnogorci su u naseljima u kojima su živjeli otvarali čitaonice, biblioteke, priređivali kulturne večeri, a oni aktivni u pozorištu bili su među najpoznatijim amaterskim pozorišnim društvima u Vojvodini. Ta mala crnogorska zajednica iznjedrila je priličan broj književnika i umjetnika raznih profila. Dakle, kultura, umjetnost i politika bile su najznačajnije znamenke crnogorskih kolonista u Vojvodini u međuratnom periodu!

Crnogorske porodice su tokom Drugoga svjetskog rata teško podnosile okupaciju. Bački Crnogorci masovno su internirani u Logore Barč i Šarvar u Mađarskoj ili su proćerani u zavičaj. Mnogi su u tim logorima tragično završili živote. Banatski Crnogorci su se masovno vratili u Crnu Goru, a neki su kao izbjeglice proveli vrijeme okupacije u Srbiji. Ista sudbina zadesila je i sremske Crnogorce. Generalna slika tih dešavanja dovela je do toga da je najmanje polovina od kolonizovanih crnogorskih porodica trajno napuštala Vojvodinu i nikada se u nju nije vratila. Oni koji su ostali i danas prkose asimilaciji, kvantitativno pojačani kolonizacijom koja je uslijedila poslije Drugog svjetskog rata.

Druga kolonizacija (1945–1948)

Uoči oslobođenja Vojvodine 1944. godine vojvodanski Njemci su prema naređenju svojih vojnih i civilnih vlasti napuštili svoje domove i imanja i povlačili se s njemačkom vojskom prema Austriji i Njemačkoj. Oni koji su uprkos svemu ostali, kasnije su proćerani ili su tragično završili živote u vojvodanskim poslijeratnim logorima. AVNOJ je još 21. Novembra 1944. godine donio odluku o prijelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine;

odluku o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile. Prema toj odluci, u državnu svojinu prešla je sva imovina Njemačkoga Rajha i njegovih državljana na teritoriji Jugoslavije, kao i lica njemačke narodnosti izuzev imovine malobrojnih Njemaca koji su se borili na strani NOB-a. Takođe je oduzeta imovina ratnim zločincima i njihovim pomagačima. Novo državno rukovodstvo odlučilo je da nizom zakonskih mjera obezbijedi sprovođenje ekonomskih i socijalnih reformi među kojima je bila i Agrarna reforma i kolonizacija. U tome cilju, a radi veće efikasnosti, partijsko i državno rukovodstvo donijelo je odluku o sprovođenju kolonizacije još 24. aprila 1944. godine. Formiranjem privremene vlade DFJ, 9. marta 1945. godine, formirano je Ministarstvo za kolonizaciju na čelu sa ministrom Sretenom Vukosavljevićem,⁹ što je potvrdilo odluku Vlade od 24. aprila prethodne godine. Po donošenju Uredbe o Komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodinu pri Ministarstvu kolonizacije, novoformirani Agrarni savjet je odmah donio Uredbu o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodinu.¹⁰ Za kolonizaciju koja je ubrzo uslijedila od značaja je bilo donošenje Zakona o postupanju s imovinom koju su sopstvenici morali napuštiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njihovih pomagača, od 24. maja 1945. godine. Prelazak privatne imovine u državnu svojinu regulisan je Zakonom o konfiskaciji od 9. 06. 1945. godine¹¹ kojim je regulisano prinudno oduzimanje bez naknade cjelokupne ili dijela imovine i privremeno o duzimanje imovine i stavljanje pod kontrolu državne uprave. Navedeni propisi su bili od velikoga značaja i poslužili su za lakše i pravilnije rješavanje pitanja agrarne reforme i kolonizacije. Na trećem zasijedanju AVNOJ-a, otvorenog 7. avgusta 1945. godine, donijete su zakonodavne reforme za rješanje agrarnoga problema i pitanja predstojeće kolonizacije. Krajem juna 1945. godine u Novome Sadu formirano je Povjereništvo Ministarstva kolonizacije koje je kasnije preimenovano u Glavnu komisiju za naseljavanje boraca u Vojvodini.¹² U takvim okolnostima i ubrzanim pripremama već je 23. avgusta 1945. godine Privremena narodna skupština DFJ izglasala Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji.

Zakon se sastojao od šest odredaba (Opšta odredba, Eksproprijacija zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije, Dodjeljivanje zemlje, Sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije i prijelaznih naređenja) i 37

⁹ Poznati sociolog i osnivač ruralne sociologije, a imao je iskustva u ovim poslovima sprovodeći kolonizaciju između dva rata na Kosovu i Metohiji.

¹⁰ *Službeni list DFJ*, br. 72, 21. septembar 1945, str. 722–723.

¹¹ *Službeni list DFJ*, br. 2, 1945.god.

¹² Nikola Nikolić, *Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini 1945–1948*, Novi Sad, 1979.

članova.¹³ Članom 1. odredbe naglašeno je da zemlja pripada onima koji je obrađuju. Takođe je predviđen i rok za naseljavanje, što je i ubrzalo proces kolonizacije, pa je članom 25 određeno gubljenje prava na zemlju. Zakonom su takođe sankcionisane, poništene, mjere i odluke donijete u vrijeme okupacije, donijete od strane okupacionih vlasti.¹⁴ Članom 29 Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji propisano je da će agrarnu reformu sprovoditi zemaljsko ministarstvo poljoprivrede prema zemaljskim zakonima i uredbama koje su se donosile na osnovu ovog Zakona.¹⁵ Pored toga u izvođenju agrarne reforme učestvovala je državna poljoprivredna komisija, a radi izvršenja zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji osnovan je Agrarni savjet¹⁶ DFJ koji je imao najznačajniju ulogu u izvršenju toga obimnog posla, a koji je radio u saglasnosti s Privrednim savjetom. Dana 8. februara 1946. godine, Agrarni savjet pretvoren je u Komisiju za agrarnu reformu pri vladi DFJ. Navedenim zakonskim rješenjima, pravno je definisana agrarna reforma i kolonizacija, a na osnovu njih je i taj proces institucionalno konstituisan – što je zagarantovalo brzo i efikasno sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije.

Prije neposrednoga otpočinjanja kolonizacije trebalo je tačno odrediti reone, srezove i mjesta u kojima će biti naseljeni borci iz raznih krajeva Jugoslavije. Zato je 8. septembra 1945. godine Agrarni savjet donio Rješenje o mjestima u kojima će biti naseljeni borci –budući kolonisti sa svojim porodicama. U Bačkoj je bilo predviđeno da se naseli 7.000 crnogorskih porodica u srezovima: somborski, kulski i bačkotopolski.¹⁷ Sprovođenje (agrarne reforme i) kolonizacije povjereno je Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca, koja je u svakoj republici FNRJ imala i Republičke Glavne komisije. Glavna komisija za naseljavanje boraca iz Crne Gore, uputila je propise i uputstva seoskim Narodnooslobodilačkim odborima (NOO), s predviđenim brojem porodica za kolonizaciju. U svakom selu NOO obrazovao je komisiju (odbor) za kolonizaciju. Taj odbor je donosio odluke koje će porodice biti kolonizovane. Odbor je od Glavne komisije u skladu sa republičkom kvotom dobio i određen broj lica (porodica) za kolonizaciju iz mjesta. Izbor porodica vršen je po imovinskom stanju i po broju članova. Prednost su imale porodice učesnika NOR-a, palih boraca i porodice koje su materijalno bile najugroženije. Po donošenju

¹³ *Zakon o Agrarnoj reformi i kolonizaciji i govor Moše Pijade*, 1945.

Službeni list DFJ, 28. avgust 1945, br. 64, str. 621–624.

Slobodna Vojvodina, 24. avgust 1945, str. 1.

Slobodan Nešović, *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, Beograd, 1948.

¹⁴ *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji i govor Moše Pijade*, 1945.

¹⁵ *Nav. djelo*, str.14.

¹⁶ *Službeni list DFJ*, 4. septembar 1945, br. 67, str. 657.

¹⁷ Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*, Novi Sad, 1984, str. 324.

odluke o kolonizaciji porodice, Odbor bi od predložene porodice zahtijevao saglasnost, odnosno pristanak. Najveće interesovanje za kolonizaciju bilo je u pasivnijim krajevima, odakle je kasnije i kolonizovan najveći broj porodica. Kad bi Odbor dobio pristanak porodice, on bi taj zahtjev – njihovu odluku, podnosio Glavnoj komisiji. Savezno ministarstvo kolonizacije je preko Vlade Crne Gore uputilo formulare molbi za naseljavanje te je svako ko je ispunjavao uslove dobio Molbu preko svoga Mjesnog narodnog odbora. Rijetkim porodicama je molba bila odbijena, dok je nekima molbe rješavala naknadno Glavna komisija za naseljavanje boraca. Popunjene i ovjerene molbe od strane Mjesnih narodnih odbora, sa spiskom molilaca dostavljane su sreskim narodnim odborima, a ovi su ih dostavljali predstavništvu vlade. U Crnoj Gori je vladalo veliko interesovanje za kolonizaciju. Broj interesanata bio je veći od kvote od 7.000 porodica koju je Crnoj Gori odredio Agrarni savjet DFJ.

Za preseljenje stanovnika Crne Gore u Vojvodinu vršene su obimne pripreme. U sklopu tih priprema u Bačkoj, će se kasnije naseliti najveći broj stanovnika, po nalogu Pokrajinske komisije za naseljavanje boraca formirane su komisije iz redova domicilnoga stanovništva i predstavnika kolonista. Tako formirane komisije imale su ulogu da izvrše pripreme na terenu za doseljavanje kolonista. Što se tiče ostalih priprema, osim onih koje su vršene u mjestima odakle su kretali kolonisti, u mjestima koja su bila krajnja odredišta u Bačkoj, takođe su organizovani Odbori za kolonizaciju. Ti Odbori imali su velike probleme s očuvanjem njemačke imovine koja je čekala koloniste zbog pojava pljački i namjernog uništavanja nepokretnosti.

U cilju očuvanja i ravnopravne raspodjele pokućstva obrazovane su Uprave narodnih dobara u čije je magazine odnošeno pokućstvo (namještaj) kako bi se ravnomjerno raspodijelio, a ujedno i sačuvao od pljački. Na osnovu broja riješenih molbi i na osnovu broja napuštenih kuća i imanja, precizno su određena naselja za naseljavanje, pa je tako naseljenički reon Crne Gore obuhvatio naselja centralnoga dijela Bačke, tačnije njih 13, međusobno povezanih putnom mrežom. Po priči kolonista same pripreme za put bile su dosta neorganizovane jer do prvih železničkih stanica (sabirnih centara kolonista) znalo je da bude i više desetina kilometara, neđe čak i besputnih staza. Tamo će su uslovi bili nešto bolji i će je bilo kolskog puta, prevozilo se konjskim zapregama ili u najboljem slučaju kamionima. Poslije jednog takvog iscrpljujućeg početka, kolonisti nijesu mogli ni naslutiti kakav ih put golgote čeka. Održavala ih je kako kažu „velika volja za boljim životom“. Bilo je pojedinaca koji su prvi put kročili dalje od rodnog mjesta, a to su prvenstveno bila деца. U skladu s zakonskim propisima Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova

izdalo je Rješenje o dozvoli preseljenja kolonista u Vojvodinu¹⁸ još 17. marta 1945. godine. U cilju tačnoga izvođenja preseljavanja donijeto je posebno Uputstvo za preseljavanje kolonista. Zbog ratom oštećenih puteva, mostova i željezničkih pruga pribegavalo se da kolonisti putuju najkraćom mogućom trasom, međutim, situacija je bila i odviše ozbiljna i složena. Pojedine grupe putovale su duže od ostalih i pravila za putovanje nije bilo. Kolonizacija se svakog naselja ponaosob najčešće kretala u nekoliko većih grupa. Kolonisti su se ukrcavali u stočne vagone zatvorenog tipa – furgon i otvorene vagone. Te kompozicije vukla je parna lokomotiva zvana „Čiro“. Prilikom puta u svakoj stanici u kojoj bi stajalo, voz bi čekala drva za loženje u lokomotivi. Put je u proseku trajao više od nedelju dana, a bilo je slučajeva kad su zbog vanrednih uslova kolonisti putovali čak i više od 10, pa i do 15 dana. Priče kolonista o dolasku na stanice u mjesta u Vojvodini su manje ili više slične. Ponešto se razlikovalo u organizaciji od mjesta do mjesta. Međutim, preovladava to da je prvi utisak u većini slučajeva bio razočaravajući. Objašnjenja za takav utisak razlikuju se od osobe do osobe i zavise od toga kako je neko zamišljao sve ono što mu je ispričano i obećano u Crnoj Gori prije polaska. Prve koloniste su na stanici dočekali mještani koji su bili u Odboru za kolonizaciju, uglavnom članovi SKOJ-a i AFŽ-a. Odmah po dolasku, kolonisti su odvođeni u javna kupatila radi vršenja dezinfekcije zbog dugog i napornog puta u nehygijskim uslovima. Hrana je dodjeljivana besplatno. Postojale su prostorije, nešto kao narodna kuhinja, đe se čekalo u redu za hranu za svakog člana porodice. Što se tiče rješenja ishrane za koloniste, od samog početka i u narednih nekoliko godina kolonisti su dobijali pomoć u hrani tzv, UNRINE konzerve. Tako je i postignut sporazum s Glavnom komisijom za naseljavanje kolonista u Vojvodini da će Zadrudni savez Vojvodine putem svoje razgranate mreže tu vrstu robe izdavati kolonistima putem naloga. Nešto kasnije dodjeljivani su bonovi i trebovanja na osnovu kojih je izdavana hrana. Po dolasku, već od oktobra 1945. godine, kolonisti su kasnu jesen i početak zime provodili u branju kukuruza i ostale ljetine koja je ostala iza Njemaca. Takođe, domaće životinje koje su preostale bile su smještene po salašima, a potom dodjeljivane kolonistima. Od krupne stoke dodeljivane su krave i to po jedna krava na dvije ili tri porodice. Odmah po dolasku prvih kolonista, osnovana je Komisija za dodjelu kuća. Komisije su formirane tako da je iz svakog kraja Crne Gore bilo predstavnika u njoj. Poslije bi oni između sebe birali predsjednika. Radi što pravednije raspodjele, u Vojvodini je obrazovano više različitih komisija. Pored te za dodjelu kuća, postojala je Uprava narodnih dobara koja se brinula za dode-

¹⁸ Bogdan Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*, Beograd, 1997, str. 120.

lu pokušstva; Komisija za dodjelu zemlje i okućnica... Čekalo se nekad, istina rijetko, i po nekoliko mjeseci dok komisija ne bi razmotrila i dodjelila kuću, tako da su za to vrijeme kolonisti bili u privremenome smještaju. Komisije su dodjeljivale kuće po određenim kriterijumima i zaslugama. Kuće koje su dobijali kolonisti bile su različitog kvaliteta. U zavisnosti od materijala bilo ih je zidanih cigljom i zidanih nabojem – „nabijače“. Po spoljnom izgledu lako se moglo ocijeniti koliko je bio bogat njen prethodni vlasnik. I po lokaciji i po kvalitetu, kuće su dodjeljivane po zaslugama. Što se tiče pokušstva za to je bila zadužena Uprava narodnih dobara koja je iz svojih magacina dodjeljivala svakom ravnopravno što je uspjela da spasi. Po dodjeli kuća pristupilo se diobi zemlje. Donošenjem Uredbe o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodini precizno je određeno kako će zemlja biti podijeljena: „Za naseljavanje će se svakoj porodici dodijeliti 8 k.j. obradive zemlje sa zgradom za stanovanje i pomoćnim poljoprivrednim zgradama s time, da se počev od petog člana porodice dodjeljuje još po pola k.j. na svakog člana i da ukupno dodijeljena površina zemljišta ne može biti veća od 12 k.j. Narodnim herojima, porodicama poginulih narodnih heroja, oficirima Jugoslovenske armije koji su po zanimanju zemljoradnici, kao i porodicama (kućnim zadrugama) koje broje više od 12 članova, dodjeljivaće se do 30% više zemlje nego što bi im pripalo po prednjem stavu. Uz velike gradove davaće se naseljenicima 4 – 6 k.j. zemlje podesne za intenzivnu privredu, prilagođenu bliskom gradskom tržištu (stav 2 čl. 19 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji). Prvijenstvo u dodjeljivanju ovakve zemlje imaju invalidi iz sadašnjeg i prošlog rata“.¹⁹ Članom 4 bilo je predviđeno da svaki naseljenik dobije okućnicu koja je mogla iznositi do ¼ dodijeljenog zemljišta, ali da ne bude ni manja od jednoga, a ni veća od 2 k.j. Okućnica se davala u neposrednoj blizini kuće i mogla se ograditi. Članom 10 naseljenik u narednih 20 godina od dana uknjiženja nije mogao otuđiti niti napustiti zemlju, u suprotnom zemlja bi mu bila oduzeta.²⁰

Tokom 1946. godine odlukom CK KPJ doneta je odluka o formiranju seljačkih radnih zadruga (SRZ), po kojoj su svi kolonisti morali unijeti svoju zemlju, pošto nemaju potrebne radne mašine ni zaprežnu stoku za samostalnu obradu zemlje. O pitanju osnivanja Seljačkih radnih zadruga za zajedničko obrađivanje zemlje, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ na osnovu člana 3 Uredbe o organizaciji i nadležnosti komisije, 15. februara 1946. godine, izdala je Uputstva za osnivanje i poslovanje Seljačkih radnih zadruga, a Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva FNRJ na osnovu člana 23. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji izdalo je Uputstvo i Ugledna pravila

¹⁹ *Službeni list DFJ*, „Uredba o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodini“, br. 72, 21. septembar 1945, str. 722.

²⁰ Isto, str. 722–724.

za sve one koji žele da se udruže u zadruge. Član zadruge moglo je postati svako seljačko domaćinstvo i pojedinačno lice kome je poljoprivreda glavno zanimanje, a zadrugarom se smatrao i svaki član domaćinstva. Stupanje u zadrugu bilo je dobrovoljno, dok je prijem i članstvo potvrđivala skupština Zadruga. Primljeni član davao je pismenu izjavu kojom se obavezao da u zadrugi ostaje najmanje tri godine i da će se pridržavati pravila, poslovnika, skupštinskih odluka, odluka Upravnog odbora i da će učestvovati na skupštinama i skupovima. Članom 5 svako u Zadrugi imao je jednaka prava. Članstvo u Zadrugi prestajalo je istupanjem ili isključenjem. Isključivanje iz Zadruga vršila je Skupština većinom glasova. Kako bi se lakše obrađivala zemlja u sklopu zadruga organizovan je brigadno grupni sistem organizacije rada. Na čelu brigade bio je brigadir. U sklopu jedne zadruge moglo je biti do 10 brigada, a brigada je brojala 30–40 ljudi. Zemlju su obrađivali dvobraznim ralima i zapregama i rijetkim traktorima. U sastav zadruga davale su se životinje: krave i konji koji su korišćeni kao zajednička radna snaga. Radilo se po cijeli dan. Kao jedinica za mjeru nagrađivanja u zadrugi bio je „Trudodan“. Isplaćivan je dijelom u naturi (brašno, šećer, kukuruz, mlijeko), a dijelom u novcu, potom u „tačkicama“ i kartama za snabdijevanje građana (K–15, P D – karte...). Radi ilustracije, jedan prošećan radnik mogao je godišnje da ostvari 350–400 trudodana, a u stočarstvu i svinjogojstvu čak 400–500 trudodana. Za prebačenu normu u radu utvrđene su nagrade, a takođe i dopunske nagrade. U okviru seljačkih radnih zadruga, koje su kolinisti osnivali, svaka zadruga imala je svoju kulturnu sekciju, upravu, salu za konferencije i igranke. U Zadrugnim domovima organizovane su fiskulturne sekcije. Između sebe omladinci bi birali vođu sekcije koji je bio zadužen za osmišljavanje njezina rada. Obično su to bile: nogometna, rukometna, odbojkaška, boks i šah. Vođa sekcije bi zaduživao od organa vlasti u ime kulturnog društva zadruge dvije ili tri lopte, par rukavica za boks i nekoliko šahovskih tabli. Sve te fiskulturne sekcije bile su veoma posećene. Bilo je zamišljeno da se u okviru tih sekcija zadruge međusobno takmiče, što nije uspjelo da zaživi zbog prevelikih privrednih obaveza. Pored navedenih aktivnosti, održavana su prela i sijela, kao i folklorne priredbe različitoga sadržaja. Edukaciji kolonista u kulturnome životu takođe je pomagala štampa. Počev od 22. februara 1946. pa sve do 20. septembra 1946. godine *Slobodna Vojvodina* objavljivala je specijalni dodatak pod nazivom „Kolonista“. U njemu su izlazili redovni izvještaji iz kolonističkih mjesta i brojni savjeti, uglavnom poljoprivredni. Takođe, prvih godina izdavačka kuća „Zadružna knjiga“ štampala je dosta broširanih izdanja. Pojavio se i časopis „Vojvođanski zadrugar“ (izlazio od novembra 1945. do oktobra 1946. godine) u kome su bili redovni izvještaji iz zadruga i razna pravila...

Adaptacija u novoj životnoj sredini bila je veoma teška za pojedince. Neprilagođenost crnogorskih kolonista, poglavito brđana, životu u ravnici rezultirala je masovnim vraćanjem u zavičaj! To su uglavnom bili stariji ljudi, dok je kod mlađih situacija bila obrnuta. Sam proces akomodacije, odnosno adaptacije u novoj sredini, u odnosu na nove ljude, drugačiji etnički ambijent, život u naselju, zapravo nije se baš mogao podijeliti na stare i mlade. To je više bilo individualne prirode. Međutim, postojali su faktori, kao što su klimatski, biološki, ekološki, ekonomski, socijalni, zdravstveni i oni lične prirode, koje kolonisti nijesu mogli ili su ih veoma teško podnosili. Klima je takođe imala važan uticaj: velika vlažnost vazduha, nagli prelazi iz jednoga godišnjeg doba u drugo, imali su za posljedicu javljanje bolesti nazeba, kijavice, gripa, tuberkuloze i srčanih oboljenja, što u planinskim krajevima odakle je apsolutna većina kolonista nije bio slučaj.²¹

Poslije kolonizacija...

Period poslije 1948. godine kada je kolonizacija zvanično završena, obilježila su masovna vraćanja Crnogoraca u maticu. Smatra se da je na stotine porodica napuštilo dodijeljene posjede i vratilo se u zavičaj. Od svih vojvođanskih kolonista, najveći procenat povratnika imali su Crnogorci. Pouzdano se pretpostavlja da se skoro 10% crnogorskih porodica odlučilo na povratak.

Crnogorci koji su najvećim dijelom naseljeni u srednje-bačka naselja imali su pogodnost jer su to uglavnom bila velika naselja da se pored poljoprivrede bave i industrijom, koja je uglavnom bila vezana za poljoprivredu. Ta pogodnost je u prvim decenijama doprinela ostanku velikog broja kolonista u kolonističkim naseljima. Taj period obilježila je naglašena ambicioznost crnogorskih kolonista da školuju decu. Crnogorci su uglavnom decu upisivali u gimnazije i vojne škole, rjeđe na zanate i sl. Taj talas odlaska mladih na školovanje kasnije je uslovio migracije u veće gradske sredine: Novi Sad, Suboticu, Sombor itd., tako da danas u tim gradovima živi skoro trećina crnogorske zajednice u Vojvodini. Nukleus u tim gradovima prvobitno su činili Crnogorci kolonizovani između dva svjetska rata u prvoj kolonizaciji, a kasnije su im se pridružili ostali Crnogorci – kolonisti i potomci i kasniji migranti iz Crne Gore. Novi talas migracija u velike gradove iz manjih crnogorskih kolonija uslovlila je deindustrijalizacija crnogorskih kolonija i uopšte vojvođanskih manjih naselja, što je uslovlilo njihovo pretvaranje u sirovinske baze većih naselja sa sačuvanom industrijom. Taj udar na ekonomiju crnogorskih kolonija i danas uslovljava migracije u veće gradove.

²¹ Edit Petrović, *Etnički identitet crnogorskih kolonista*, doktorska disertacija, str. 14.

Važno je naglasiti da je, pored migracija crnogorskih kolonista kolonija-grad, postojao konstatntan talas istina varijabilnog intenziteta migracija iz Crne Gore radi školovanja i kasnije radi zapošljenja. Taj talas je do početka devedesetih godina XX vijeka u Vojvodinu doveo više hiljada Crnogoraca – migranata, što je u nacionalnome smislu za Crnogorce u Vojvodini bilo veoma značajno na planu konsolidacije svoje nacionalne zajednice.

Od jezika do crnogorske književnosti u Vojvodini

Kao što smo naveli, u Vojvodini je 1991. popisano oko 45000 Crnogoraca, što je bio respektabilan broj za jednu manjinsku zajednicu u Vojvodini. Pored njihove dominacije u velikome broju naselja, nikada im nije omogućeno da imaju nastavu na jeziku koji danas nosi ime crnogorski jer je sistemski odmah po kolonizaciji bilo riješeno da se svi kolonisti „jekavci i ijekavci prevedu na ekavicu“. Tome planu bilo je vrlo teško suprotstaviti se. Naspram njega bila je samo crnogorska porodica kao čuvar tradicije, običaja i jezika kao najvažnije identitetske znamenke. Prve generacije crnogorskih književnika čuvale su kroz svoja djela jezik matice. Kasnije generacije, u nemoći da se kvalitetno suprotstave, polako su gubile bitke protiv nametnutoga školskog sistema i planski sprovedene nacionalne, i naravno jezičke asimilacije, pa je tako iz generacije u generaciju broj crnogorskih književnika koji stvaraju na svome jeziku bivao sve manji!

Prve generacije crnogorskih književnika ako izuzmemo prvog među njima patrijarha Arsenija III Crnojevića, stasavale su u Vojvodini između dva svjetska rata. U Banatu, kao najpoznatiji: braća Vojvodići i u Bačkoj jedan broj crnogorskih književnika s Rate kod Bajmoka i iz drugih brojnih naselja utirali su put crnogorske književnosti u Vojvodini. Posmatrajući upravo te ljude, primjećujemo da se prije svega radi o ljudima koji su mahom visoko obrazovani, što je u to vrijeme (opšte nepismenosti) bila rijetka pojava. Teško je govoriti o proporcijama broja književnika u odnosu na ukupno stanovništvo, ali jedno je sigurno – da su crnogorci iz prve kolonizacije ostavili značajan trag u književnosti Vojvodine i istovremeno udarili temelje nacionalne književnosti u Vojvodini, odnosno dijaspori.

Kasnije generacije crnogorskih književnika činili su uglavnom crnogorski kolonisti i njihovi potomci kao i respektabilan broj crnogorskih migranata koji su u Vojvodinu migrirali poslije završetka kolonizacije. Struktura tih kasijih genaracija crnogorskih književnika vrlo je heterogena. Najveći broj njih je akademski obrazovan, a neki nose titule akademika raznih akademija i univerzitetskih profesora. Manji broj crnogorskih književnika ima srednje ili osnovno obrazovanje.

Danas, blizu sto godina od prve kolonizacije i šest i po decenija od druge, u Vojvodini literarno stvara 111 crnogorskih književnika! Da li je taj broj veliki ili mali, ili da li je u nekakvoj proporciji s brojem vojvođanskih Crnogoraca – najmanje je važno. Važno je da su oni, crnogorski književnici, integralni dio crnogorske kulture, odnosno književnosti i da predstavljaju crnogorsku književnost Vojvodine i dijaspore uopšte. Stepenn njihove afirmacije ukupno gledano je veoma veliki, a pojedinačno mnogi od njih su u godinama i književnoj zrelosti kad tek treba da „se pokažu“, a ovo sve upućuje na to da crnogorska književnost u Vojvodini živi i ima perspektivu.

Ovaj izuzetno značajni naučni projekat nesumnjivo je važan putokaz u pravcu afirmacije književnosti Crnogoraca Vojvodine i crnogorske književnosti uopšte i nezaobilazno polazište u budućem istraživanju savremene kulture Crnogoraca Vojvodine!

Literatura

- Gaćeša, Nikola L. – *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*, Novi Sad, 1984. godine.
- Kosijer, Ljubomir St. – *Naša iseljenička pitanja i problem emigracije sa nacionalnog gledišta: naša unutrašnja kolonizacija*, Beograd, 1926.
- Lekić, Bogdan, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*, Beograd, 1997.
- Nešović, Slobodan. – *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, Beograd, 1948.
- Nikolić, Nikola. – *Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini 1945–1948*, Novi Sad, 1979.
- Petrović, Edit. – *Etnički identitet crnogorskih kolonista*, doktorska disertacija.
- *Slobodna Vojvodina*, 24. avgust 1945, str. 1.
- *Službene novine KSHS*, „Uredba o dobrovoljcima“, br. 1, 1920.
- *Službene novine KSHS*, „Zakon o dobrovoljcima“, br. 221, 1928.
- *Službene novine KSHS*, br. 2, 1919.
- *Službeni list DFJ*, „Uredba o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodini“, br. 72, 21. septembar 1945.
- *Službeni list DFJ*, 28. avgust 1945, br. 64.
- *Službeni list DFJ*, 4. septembar 1945, br. 67.
- *Službeni list DFJ*, br. 2, 1945. god.
- *Službeni list DFJ*, br. 72, 21. septembar 1945.
- Tučković, Josip. – *Agrarna reforma (Uredbe, naredbe, raspisi)*, Zagreb, 1920.
- *Zakon o Agrarnoj reformi i kolonizaciji i govor Moše Pijade*, 1945.

- *Zakon o naseljavanju novooslobođenih predjela Crne Gore*, Državna štamparija Kraljevine Crne Gore, Cetinje 1914.

Slobodan B. MEDOJEVIĆ

THE HISTORICAL OVERVIEW OF THE SETTLEMENT OF MONTENEGRINS IN VOJVODINA

The paper brings a historical overview of the settlement of Montenegrins in Vojvodina. The author describes the social and political circumstances that brought the migration of Montenegrins to Vojvodina, analyzing the process since the first isolated migrations from the sixteenth century, with a special emphasis on two organized migration waves, one between the two World Wars and one in 1945-1948. The paper presents the entire complexity of the migrations issue - from economic to demographic. The concluding section deals with the problem of the status of the Montenegrin language and literature among the Montenegrins in Vojvodina.

Key words: *Montenegrins, Vojvodina, migrations, Montenegrin language, Montenegrin literature*